

Luka Vukojević

**USKLIČNE REČENICE UVEDENE UPITNIM RIJEČIMA<sup>1</sup>**

U radu se nakon pregleda hrvatskih i važnijih slavenskih gramatika te odbacivanja intonacije kao jedinog kriterija za određivanje uskličnih rečenica opisuju sintaktička i interpretacijska svojstva uskličnih ustrojstava uvede-  
nih *qu*-elementom. Usklične rečenice imaju morfološka i funkcionalna (da-  
kle sintaktička) obilježja slična ili istovjetna sa sintaktičkim obilježjima  
upitnih (pa i odnosnih, i uopće suodnosnih) rečenica. Ako se u hrvatskim  
gramatikama već govori o zavisnoupitnim (pa i zavisnopotajajnim) rečeni-  
cama, trebalo bi, po tom istom načelu, govoriti i o zavisnouskličnima — te se  
rečenice izdvajaju kao poseban semantički tip zavisnih rečenica.

O uskličnim je rečenicama u kroatistici, pa i u slavistici uopće, osim povr-  
šnih zapažanja u gramatikama, pisano iznimno malo. Stoga ćemo, u nedostatku  
valjana i poticajna uporišta, pokušati bar naznačiti važnije probleme i upozoriti  
na neke pojave o kojima bi šire i temeljitije proučavanje uskličnih rečenica treba-  
lo voditi računa. U tako suženu pristupu mnoga će sitaktička i pragmatička obi-  
lježja uskličnih rečenica ostati nužno neistražena. Pokušat ćemo samo provjeriti  
u kojoj se mjeri opisni model uskličnih i sličnih ustrojstava kakav je uobičajen u  
transformacijskoj gramatici može primijeniti na hrvatski jezik.

Pogledajmo najprije kako se s uskličnim rečenicama postupa u hrvatskim i  
nekim drugim slavenskim gramatikama. U Maretićevoj gramatici, u kojoj se ina-  
če o rečenicama govori samo s gledišta njihovih veznika, govori se čak o usklič-  
nim veznicima<sup>2</sup>. Usklični bi veznici bili *a, alà, da, e, li, nu*. Ništa od toga (osim

<sup>1</sup> Kažemo upitnim riječima iako su te riječi podjednako i odnosne i usklične.

<sup>2</sup> *Usklike, usklične veznike i usklične rečenice* Maretić i Brabec-Hraste-Živković zovu *uzvičima, uzvičnim veznicima i uzvičnim rečenicama*. Boranićev pravopis također ima *uzvičnike i uzvične rečenice*. Simeon (1969) pokušava praviti razliku između uzvika kao vrste riječi kojima se usklici izražavaju i usklika koji se upotrebljavaju za ono što riječ ili izričaj znači. Usklična je rečenica ili podvrsta uzvične rečenice ili sinonim za uzvičnu rečenicu. Razlika, kako je pokušava uspostaviti Simeon, nije uopće jasna niti za njom ima potrebe. To je isto kao kad bismo za prilog kao vrstu riječi imali jedan naziv, a za ono što prilog znači drugi. U hrvatskoj pravopisnoj i gramatičkoj ter-  
minologiji prevladali su nazivi *usklik, uskličnik i usklična rečenica*.

modalne čestice *li*<sup>3</sup>) ne postoji u suvremenom jeziku, a i u starijem jeziku ti su “veznici”, kako je to vidljivo i iz primjera koji se tamo donose, usklici ili pak modalne čestice. Posebno se još izdvajaju upitni i željni veznici. Kad bi postojali usklični veznici, kad bi dakle usklici bili gramatičko sredstvo, usklične bi rečenice bile navlastito sintaktička kategorija. Nastranu to što se o veznicima kod samostalnih rečenica ne može uopće govoriti. U Brabec-Hraste-Živkovićevoj gramatici govori se o uskličnim rečenicama, i to samo kad se govori o podjeli rečenica po sadržaju. U toj se podjeli od neizjavnih rečenica izdvajaju još samo upitne. Po primjerima koji se donose za tu vrstu rečenica jasno je da se uskličnost kao sintaktička kategorija ne razlikuje od uskličnosti kao pragmatičke kategorije. U *Gramatici hrvatskoga književnog jezika* (1990) među preoblikama gramatičkog ustrojstva rečenice od neizjavnih rečenica navode se upitne, usklične i zahtjevne. Tu se usklična rečenica određuje samo s intonacijskoga i pravopisnoga gledišta. Izričito se kaže da se rečenica preoblikuje u uskličnu intonacijom. Još se kaže i to da se uskličnom rečenicom ističe osobni stav ili čuvstvo govornika prema sadržaju koji se njome izriče. Nema ni riječi o sintaktičkim obilježjima uskličnih rečenica. Slično je i u Katičićevoj *Sintaksi hrvatskoga književnog jezika*, samo što se u njoj umjesto o zahtjevnima govori o poticajnim rečenicama. I određenje uskličnih rečenica posvema je isto. U Težak-Babićevoj gramatici (1992) nalaze se i usklične rečenice, ali one kao da su tamo došle niotkuda. Naime, u toj se gramatici rečenice po priopćajnoj svrsi dijele na izjavne, upitne i poticajne, uskličnih rečenica u toj podjeli nema, a onda se odjednom pojavljuju na idućoj stranici, poslije poticajnih. O njima se samo kaže da izražavaju osobitu naglašenost i osjećajnost sadržaja, da se očituju posebnom uskličnom intonacijom i u pisanju uskličnikom. Nema ni jednog primjera za tu vrstu rečenica.

Može se dakle zaključiti da hrvatske gramatike uopće ne uočavaju ustrojevnu istovjetnost upitnih i uskličnih rečenica uvedenih *qu*-elementima<sup>4</sup>.

Još je Musić uočavao morfološku, funkcionalnu, pa i interpretativnu srodnost uskličnih i nekih upitnih rečenica (tzv. pronominalnih pitanja, kako ih zove Musić). Musić smatra da su usklici, tj. usklične rečenice i nastale od takvih pitanja: “Ako onakova pitanja, o kakovima se govorilo u predašnjem paragrafu<sup>5</sup>, izgube karakter pitanja, a mogu ga izgubiti po tom, što im i onako nije svrha, da onoga, komu su upravljena, potaknu na odgovor, nego da se njima očituje neki afekt onoga, koji ih izriče, i da se onaj, komu su upravljena, upozori na nešto, čim se rečeni afekt motivira, — postaju od njih usklici, koji se više ne izgovaraju s upitnim, nego sa srodnim mu uskličnim tonom, koji je također izraz duševnoga raspoloženja govornikova, te redovno nijesu nikome upravljani, nego služe samo za očitovanje nekoga afekta govornikova, ponajviše čuđenja i divljenja, pa stoga

<sup>3</sup> O modalnoj čestici *li* bit će govora poslije.

<sup>4</sup> O *qu*-elementima govorit će se poslije.

<sup>5</sup> Takva su pitanja *Šta će biti iz ovoga djeteta?* (primjer je Musićev).

se i počinju ponajviše s ovim oblicima interogativnoga pronomena: *kakav, kako, koliko*. Savez s pitanjima, od kojih su usklići postali, očituje se često još i tim, što se iza usklika — kao u odgovoru na pitanje — razlaže ono što pronomeni znači.<sup>6</sup>

Jedini sintaktički rad u kroatistici u kojem se ponešto govori i o uskličnosti jest disertacija J. Melvinger<sup>7</sup>. Govoreći o infinitivnim ustrojstvima koja imaju ulogu rečenice (a sve te rečenice imaju modalno značenje), autorica izdvaja četiri njihova sintaktička tipa: izričnu, upitnu, zapovijednu i željnu infinitivnu rečenicu. Ovisno o tome jesu li te rečenice emocionalno obojene ili nisu, one mogu, ali ne moraju, biti izričnoeksklamativne, upitnoeksklamativne i zapovijednoeksklamativne. Željne su rečenice uvijek eksklamativne. Iako se autoričina zapažanja odnose samo na infinitivna ustrojstva, vjerojatno bi bilo isto i da je riječ o kakvim drugim ustrojstvima. Tu se usklične rečenice ne izdvajaju u poseban sintaktički tip, nego se uskličnost uzima kao pragmatičko obilježje kojim može biti zahvaćen svaki od nabrojanih sintaktičkih tipova. Nadalje se za svaki sintaktički tip pretpostavlja stupanj emocionalne angažiranosti govornika, tj. njegova emocionalna stanja. Takvo shvaćanje uskličnosti kao drugotna i dodatna obilježja sintaktičkih ustrojstava neće, bojimo se, ništa pridonijeti razumijevanju i tumačenju uskličnih rečenica<sup>8</sup>.

U pravopisu se govori o uskličniku kao pravopisnom znaku, pa se neizravno govori i o uskličnim rečenicama, iza kojih se stavlja uskličnik. Dok je u Anić-Silićevu pravopisu (1986, 38) postavljanje uskličnika utemeljeno u prvom redu na semantičkim kriterijima: “Uskličnik kao pravopisni znak u užem smislu obilježava kraj rečenice u kojoj se izražava osjećaj ili poticaj” — takvo određenje uglavnom zadovoljava, u Babić-Finka-Moguševu (1994, 99) određenje je posve formalno: “Usklične su rečenice prvenstveno one koje sadržavaju imperativ i optativ” — to određenje uglavnom ne zadovoljava. Istina je da se uskličnik stavlja iza zapovijednih (zahtjevnih) i željnih rečenica, ali to nisu usklične rečenice i, konačno, ima i drugih vrsta rečenica iza kojih se stavlja uskličnik.

Stevanović (1979) od neizjavnih rečenica navodi samo upitne i usklične. O uskličnim rečenicama izričito se kaže da se ne mogu smatrati posebnim rečenicama, one su ili izjavne ili upitne. Mrazović-Vukadinović (1990) izdvajaju također samo dva tipa neizjavnih rečenica: upitne i zapovijedne. Ta gramatika ne pozna uskličnost ni kao intonativnu vrijednost ni kao sintaktičko ustrojstvo. Ni jedan od primjera koji se u njoj donose za zapovijedne rečenice (obilježene su uskličnikom) ne bi se mogao podvesti u usklične rečenice kako ih mi shvaćamo.

<sup>6</sup> Musić (1910, 231).

<sup>7</sup> J. Melvinger (1980, 278 i dalje).

<sup>8</sup> U takvim se shvaćanjima uskličnosti uvijek gube iz vida ograničenja koja situacijska i diskurzivna obilježja nameću intonaciji, npr.:

*Ja sam siguran da je on to rekao.* (izjavna)

*Ti si siguran da je on to rekao.* (upitna)

U najnovijoj češkoj gramatici (1987) ne govori se o uskličnim rečenicama kao posebnom sintaktičkom tipu, nego se govori samo o uskličnoj intonaciji. Čak se ni među komunikativnim funkcijama iskaza ne izdvajaju posebno usklični iskazi niti se posebno opisuju njihove pragmatičke vrijednosti.

U gramatici ruskoga jezika Ruske akademije znanosti (1980) uopće se ne spominju usklične rečenice. Zanimljivo je da se tamo po priopćajnoj svrsi rečenice dijele na upitne i neupitne (po kriteriju traženje obavijesti / prijenos obavijesti), a neupitne se opet dijele na izjavne, poticajne i željne. U ruskoj sinaktičkoj literaturi usklične se rečenice obično izdvajaju ili kao poseban komunikativni tip u okviru funkcionalne klasifikacije rečenica (tako postupaju V.A.Belošapkova<sup>9</sup> (1977) ili kao poseban (i jedini) emocionalni tip u klasifikaciji rečenica po njihovoj emocionalnoj obojenosti (tako postupaju V.V.Babajceva i L. Ju. Maksimov<sup>10</sup> (1981).

Najiscrpniji i u nekim aspektima moderan opis uskličnih ustrojstava može se naći u gramatici bugarskog jezika Bugarske akademije znanosti (1983). S obzirom na komunikativni cilj iskaza rečenice se dijele na izjavne, upitne, poticajne, željne i usklične. Uskličnim rečenicama govornik izražava kakvu emocionalnu reakciju (čuđenje, radost, ushit, sumnju, oduševljenje itd.). Uskličnošću se mogu obilježiti i neusklične rečenice. Po svojim formalnim obilježjima usklične se rečenice dijele na izjavne i upitne. U toj se gramatici uočavaju i posebno opisuju one usklične rečenice koje su uvedene riječima (*kako, koliko, kakav, što* itd.) koje, međutim, u uskličnim rečenicama gube značenje neodređenosti i označuju visok stupanj kakvoće ili količine obilježja ili predmeta. Upitne su se riječi dakle u uskličnim rečenicama prometnule u intenzifikatore (pojačajne riječi).

Iz ovog se pregleda daje zaključiti da se usklične rečenice najčešće shvaćaju kao poseban komunikativni tip u funkcionalnoj klasifikaciji rečenica. Uskličnima se najčešće smatraju one rečenice koje se odlikuju posebnom uskličnom intonacijom (bez obzira na njihovu komunikativnu i gramatičku funkciju) i kojima se izražavaju govornikove emocionalne reakcije.

<sup>9</sup> Za tu je autoricu podjela rečenica po njihovoj komunikativnoj usmjerenosti na izjavne, upitne, poticajne i željne neprimjerena. Ta je podjela utemeljena na različitim obilježjima, pa se tako izdvojene rečenice međusobno preklapaju. Rečenice bi po komunikativnoj usmjerenosti, smatra autorica, bilo ispravnije podijeliti po opreci upitnost/neupitnost jer se komunikativna zadaća upitnih rečenica (traženje obavijesti) razlikuje od komunikativne zadaće svih drugih komunikativnih tipova rečenica (prijenos obavijesti).

<sup>10</sup> Po mišljenju tih autora, svi funkcionalni tipovi rečenica mogu biti usklični. Ipak, oni uočavaju i neka gramatička svojstva uskličnih rečenica. Tako govore o prisutnosti zamjenica i priloga (*kako, kakav, koji*) u sastavu uskličnih rečenica, koji u njima stječu svojstva emocionalno-pojačajnih čestica. Takve zamjenice i priloga u uskličnim rečenicama sjedinjuju svojstva značenjskih i gramatičkih riječi. Kad u rečenici nema kvalitativnih pridjeva, priloga ili glagolskih oblika, do izražaja dolazi njihova značenjska strana (*Kakav auto!*), a kad ih ima, tada pojačavaju stupanj kakvoće (*Kakav strašan događaj!*).

Oredimo li uskličnu rečenicu s intonacijskoga ili pak pravopisnoga gledišta (tako se ona najčešće i određuje), ne postizemo mnogo. Takva određenja nisu nam dovoljno razlikovna, ona usklične rečenice ne čine dovoljno sintaktički zamjetljivima i prepoznatljivima. Tako se samo smanjuje broj ustrojstava koji zadovoljava ta određenja.

S intonacijskoga gledišta za usklične se rečenice obično kaže da se odlikuju posebnim intonativnim tipom – uskličnom intonacijom. Ta se pak posebna usklična intonacija odlikuje povišenim, emfatičnim tonom: budući da se njima prenose različiti emocionalni sadržaji, emocionalna stanja govornika, usklične se rečenice izgovaraju povišenim tonom.

Međutim, nema pouzdanih i jednoznačno utvrđenih intonacijskih parametara s pomoću kojih bi se mogao jednoznačno odrediti i prepoznati određeni intonacijski tip. Na intonacijskim se vrijednostima prema tome ne može temeljiti razlikovanje rečeničnih značenja i rečeničnih struktura. Više se različitih ustrojstava i značenja može intonativno ostvariti na isti način ili se pak isto ustrojstvo i isto značenje može intonativno ostvariti na različite načine. Zbog svega toga (zbog njezine nerazlikovnosti i nediskretnosti)<sup>11</sup> intonacija ne ide u red kategorijalnih, sistemskih jezičnih jedinica<sup>12</sup>. Intonacija je najčešće izraz ustrojstvenih i smisaonih odnosa u rečenici.

Teško je razlikovati uskličnu od željne, poticajne, zapovijedne, pa i upitne intonacije. Nemogućnost razlikovanja usklične i upitne intonacije potvrđuje i postojanje usklično-upitnih ili upitno-uskličnih rečenica. U pisanju se takve rečenice obilježavaju kombinacijom dvaju pravopisnih znakova – upitnik i uskličnik ili uskličnik i upitnik:

<sup>11</sup> Nerazlikovnost i nesustavnost intonacije uvjerljivo pokazuje D. Bolinger (1982). Po mišljenju tog autora intonacijom se teško mogu razlikovati i izjavne od neizjavnih, a kamoli različite vrste neizjavnih rečenica. Kad je riječ o odnosima između gramatike i intonacije (o ulozi i lingvističkom statusu intonacije), on podjednako odbacuje i tezu po kojoj je intonacija određena gramatikom i tezu po kojoj je gramatika određena intonacijom. Bolje je nadalje, misli autor, govoriti o suradnji između gramatike i intonacije negoli o njihovoj međuzavisnosti. Istraživanja sintaktički nepotpunih izjavnih i neizjavnih struktura potvrđuju da intonacija nezavisno od sintakse uvelike doprinosi jednoznačnoj i djelotvornoj komunikaciji. Velika je i odlučujuća uloga intonacije u proučavanju neizjavnih ustrojstava (nedeklarativa) koji uopće nemaju nikakvu sintaksu (usklici). Autor zaključuje da je uloga intonacije u komunikaciji istovjetna s ulogom gesta te da se intonacijski i gestovni sustav podudaraju.

Od takva se shvaćanja uloge i lingvističkog statusa intonacije samo djelomično razlikuje Vuletić (1976) promatranje intonacije kao nositelja obavijesti o subjektu (govorniku). Njegova istraživanja (testovi koje je provodio sa studentima različitih struka, pa i sa stranim studentima) pokazuju da je stupanj razumijevanja sadržaja afektivne intonacije iznimno visok, čak i među stranim studentima, koji naravno nisu poznavali hrvatski jezik. Unatoč tome što ne postoje pravila i modeli koji bi određivali značenje kakve intonacije, općeljudski sadržaj izražen intonacijom uvijek prepoznajemo.

<sup>12</sup> Intonacija, s druge strane može označivati rečenične i nerečenične granice, može upozoriti na odnose u gramatičkom ustrojstvu, može prenositi emocionalne sadržaje itd.

*Pa nije li to bilo jezovito?! (Laušić 124)*

*Čega se toliko bojiš!? (Novak 179)*

O kolebanjima u postavljanju neizjavnih pravopisnih znakova svjedoče i primjeri rečenica zabilježenih s uskličnikom premda te rečenice po svojim relevantnim sintaktičkim obilježjima pripadaju upitnim rečenicama:

*Ako ti je bilo teško, morao si mi reći, i ne bih nikud odlazila. Kako to sada izgleda da je ona u kući sama! (Novak 179)*

*... da mi nemamo gore više šta tražiti, jer nema tamo u tom novom društvu ničega što bi nas moglo učiniti sretnima. I kakva je onda društvena svrha cijele te papazjanije! (Novak 190)*

Što vrijedi za intonaciju, vrijedi i za interpunkciju. Uskličnik se redovito stavlja iza uskličnih, željnih i zapovijednih rečenica, a najčešće i iza poticajnih:

#### **poticajna**

*Hrvatska neka nam bude utjeha proti mnogim Hrvatima! (Matoš 170)*

#### **željna**

*Kad bih bio samo tako efektan kao život! (Šegedin 357)*

#### **zapovijedna**

*Potopite me! Dajte mi smrt časnu ... i dostojnu starog morskog vuka! (Marinković 187)*

#### **usklična**

*Kolika je samo asocijativna moć ovog našeg tobolca tu unutra! (Marinković 80)*

Uskličnik se može naći i iza samostalnih izjavnih i svih vrsta složenih (nezavisnih i zavisnih) izjavnih rečenica:

*Govorio sam ti da se vratiš! (Šegedin 323)*

*Čula je i nije reagirala! (Novak 146)*

*Kažem svima: nema problema! (Novak 154)*

*Čuj, noktom iza uha...pa to je najoriginalniji znak intimnosti za koji sam ikad čuo! (Marinković 113)*

*Previše smo siromašni da bih tresnula tom cijevi o zemlju! (Novak 195)*

*Kada bi bila savršena i mudra ne bi trebalo kljaštriti vočke! (Novak 108)*

*Bilo je to da ti srce prepukne! (Twain 213)*

O uskličnim rečenicama ne postoji ni jedan poseban rad na hrvatskom jeziku. Koliko nam je poznato, stanje nije puno bolje ni u drugim slavenskim jezicima. Teško je objasniti toliko nezanimanje za usklične rečenice, utoliko više što su one iznimno zanimljive i s pragmatičkoga (komunikativnosintaktičkoga) gledišta — u njima se ostvaruju mnogi ilokucijski (zapovijed, želja, psovke) i perlokucijski (uvrede, pogrde) govorni činovi — i sa sintaktičkoga (gramatičkosintak-

tičkoga) gledišta — u uskličnim se rečenicama događaju gotovo istovjetni sintaktički fenomeni kakvi se događaju u upitnim, odnosnim, uopće suodnosnim sintaktičkim ustrojstvima. U novije je vrijeme zanimanje za usklične rečenice potaknuto istraživanjima u okviru transformacijske gramatike.

U ovom se radu nećemo baviti uskličnim jedinicama bez gramatičkog ustrojstva (*Ooo! Blee! Fuj!*), a nećemo opisivati ni one usklične rečenice koje nemaju nijedno od obilježja usklične sintakse (kao što su izjavne rečenice izgovorene emfatično, rečenice čija je dakle uskličnost samo intonativne naravi). Bavit ćemo se samo uskličnim rečenicama koje imaju specifično sintaktičko ustrojstvo. To je ustrojstvo, istina, gramatički analogno ili istovjetno ustrojstvu upitnih rečenica (a kad je riječ o neizravnouskličnim rečenicama, tada je ono slično ustrojstvima suodnosnih rečenica), ali to ne potire njegovu sintaktičnost. Razlike među tim dvama ustrojstvima tražit će se na interpretacijskoj i distribucijskoj razini.

Pokušat ćemo odgovoriti na neka prethodna i temeljna pitanja važna za lingvistički status uskličnih rečenica:

1. Postoje li posebna, samosvojna usklična sintaktička ustrojstva rečenične razine ili je uskličnost obilježje koje može biti pridruženo svim drugim strukturalnim i semantičkim tipovima rečenica? Drugim riječima, je li uskličnost sintaktička ili pragmatička kategorija?

2. Kako razlikovati uskličnost kao sintaktičku kategoriju od uskličnosti kao pragmatičke kategorije?

3. Kakav je odnos uskličnih i upitnih sintaktičkih ustrojstava, uskličnih i drugih neizjavnih ustrojstava te kakav je odnos između uskličnih i suodnosnih sintaktičkih ustrojstava<sup>13</sup>?

4. Postoje li neizravnousklične rečenice?

Određenje uskličnih rečenica ne može se temeljiti na posebnim i istovrsnim morfološkim obilježjima. Uzmimo ovaj skup rečenica:

*Šta ti nije na tom stolu bilo!* (Matoš 78)

*Što li se samo dao u filozofiranje!* (Desnica 81)

*Davno li je to bilo!* (Aralica 177)

*Sretnog li čovjeka!* (Aralica 263)

*Da, braćni obračuni preko djetetove glave. **Koje** su to traume na pragu života!* (Marinković 162)

***Kako** li se tek radosno umije smijati!* (Laušić 74)

***Kako** je ona pametna!* (Novak 106)

***Kako** samo zviždi tom svojom pištaljkom!* (Kušan 60)

***Koliko** li se odonda izmijenio!* (Desnica 156)

<sup>13</sup> Odnos uskličnih rečenica i suodnosnih sintaktičkih ustrojstava bit će predmetom druge rasprave.

**Koliko** slasti u osjećaju tih kontrasta! (Matoš 164)

**Kolike** li naopakosti vaše! (Bibl. konk. 553)

**Kakva** li samo jalova a ohola pitanja! (Laušić 269)

**Kakva** je to kazna! (Šegedin 311)

**Tolika** čedomorstva! (Aralica 335)

Ervin se odjednom osjetio **tako** izgubljen! (Cvitan 195)

**Toliko** je toga još ostalo u pokvarenim federima za naše kikote, umore!  
(Peić 48)

Pogledajmo na kojoj su osnovi okupljena ta sintaktička ustrojstva, što ih dakle, unatoč njihovoj raznovrsnosti čini srodnima<sup>14</sup>. Prvo što pada u oči, ostavimo li po strani interpunkcijsku istovjetnost tih rečenica (sve one završavaju uskličnikom), jest prisutnost *wh-* ili *qu-* elemenata<sup>15</sup> kojima su uvedene. *Wh-* ili *qu-* elementi upitni su ili odnosni morfemi, tj. upitne imeničke zamjenice (*što, tko*), upitna pridjevska zamjenica (*koji*), zamjenički pridjevi (*kakav, kolik*) ili upitni zamjenički prilozi (*kako, koliko*). Te riječi nisu denotacijski izrazi, one nemaju vlastiti i stalan interpretativni sadržaj, drugim riječima, to su značenjski neodređene<sup>16</sup>, prazne sintaktičke jedinice. Osim u upitnim i odnosnim ustrojevima, one se, kako to potvrđuju naši primjeri, mogu naći i u uskličnim (eksklamativnim) ustrojevima, osim dakle upitne i odnosne one mogu imati i uskličnu ulogu. U određenim sintaktičkim uvjetima te riječi mogu izražavati visok stupanj kakvoće i količine.

U nekoliko su rečenica (posljednje tri) prisutne suodnosne riječi (*tolik, takav, tako, toliko*) koje imaju intenzifikacijsko značenje, s jedne strane, i mogu, s druge strane, poslužiti za izgradnju suodnosnih subordinacijskih ustrojstava. Ti intenzifikatori (pojačivači) osim kataforičke (pretkazivanja zavisne rečenice) mogu imati i anaforičku ulogu – upućivanje na prethodnu rečenicu ili kakav veći ili manji dio teksta, i to tako da se taj prethodni tekst sažme ili uopći.

Prema tome, ti morfemi ne mogu biti temeljem okupljanja ni dokazom istovrsnosti navedenih rečenica. Ono što okuplja te rečenice njihova je istovrsna

<sup>14</sup> U ovom se radu služimo opisnim metodama i pojmovnim aparatom kakav je primijenjen u J.C.Milner (1978).

<sup>15</sup> *Wh-* ili *qu-* kratice su (početna slova) za upitne i odnosne morfeme: *wh-* prema engleskom obliku tih jedinica, a *qu-* prema latinskom i francuskom.

<sup>16</sup> M. Mihaljević (1992) pišući o upitnim konstrukcijama u hrvatskom crkvenoslavenskom jeziku o takvim riječima kaže: "Središnja je tvrdnja ovoga rada da **tzv. upitne riječi: kto, što, kogda, i sl. nemaju u hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku inherentno upitno ni relativno značenje, već samo značenje neodređenoga kvantifikatora (operatora)**. Upitno i relativno njihovo značenje predvidivo je na temelju položaja u sintaktičkoj strukturi. Ako su te riječi na položaju odrednika od CP koji je označen kao [+Wh] ili [+Rel], tada imaju upitnu ili relativnu ulogu, a inače im je značenje neodređeno (indefinitno)". Sve što Mihaljević kaže o toj skupini riječi točno je, samo bi valjalo uzeti u obzir i to da na tom položaju i u istim uvjetima te riječi mogu imati i uskličnu ulogu te da one mogu u određenim sintaktičkim uvjetima označivati visok stupanj kakvoće ili količine.



interpretacija, sve one sadrže riječi koje izražavaju visok stupanj kakvoće ili količine. Pitanje je dakle kako to da značenjski neodređene riječi u takvim ustrojstvima izražavaju visok stupanj čega. Zar ne bi u tu svrhu bilo prirodnije upotrijebiti leksički specijalizirane riječi za izražavanje visokog stupnja (*vrlo, jako, mnogo, neizmjereno*)?

Činjenica da su upitni, odnosni i usklični morfemi homonimni određuje sintaktičku analizu i sintaktičko prikazivanje uskličnih ustrojstava: valja dakle utvrditi odnos između različitih sintaktičkih ustrojstava u kojima se ti morfemi pojavljuju.

Morfološka i funkcionalna bliskost ili istovjetnost elemenata koji uvode upitne i odnosne rečenice upućuje na srodnost ili istovjetnost njihovih sintaktičkih ustrojstava. Strukturna srodnost upitnih i odnosnih rečenica opisana u engleskom i francuskom jeziku potvrđuje se i u hrvatskom jeziku: – istovjetnost obilježivača<sup>17</sup> (*koji, čiji, što, kakav* itd.); – obilježivači funkcioniraju na isti način i u upitnim i u odnosnim rečenicama, uvijek su naime na početku rečenice; – u odnosnim i neizravnoupitnim rečenicama uvodni element ima ulogu sličnu ulozi subordinacijskih veznika, pokazuje da je rečenica koju on uvodi zavisna od kakve nadređene rečenice.

Usklične su rečenice morfološki analogne upitnima i odnosnima, tj. imaju istovjetne obilježivače (*kakav, koji, koliko, što* itd.). Kao i u upitnima i odnosnima, oni i u uskličnim rečenicama uvijek stoje na početku rečenice koju uvode (bila ona samostalna ili zavisna). Još jedna sintaktička činjenica potvrđuje sintaktičku srodnost upitnih i uskličnih rečenica: i kod uskličnih rečenica, kao i kod upitnih, može se govoriti o dvjema uporabama – izravnoj i neizravnoj. Pogledajmo ove dvije rečenice:

***Kakvu** sam izvanrednu utakmicu sinoć gledao!  
Pričat ću vam **kakvu** sam izvanrednu utakmicu sinoć gladao.*

Obilježivač *kakav* i značenje visokog stupnja prvu rečenicu čine uskličnom. U drugoj rečenici ta rečenica ima ista morfološka i semantička obilježja, jedina je razlika u tome što je prva samostalna, a druga subordinirana.

U hrvatskim se gramatikama, kao ni u sintaktičkoj literaturi uopće, nije nikad govorilo o neizravnouskličnim (ili zavisnouskličnim) rečenicama. Mi mislimo da ima puno razloga da se o njima govori. Takve se rečenice u hrvatskim gramatikama mogu pronaći među zavisnoupitnim rečenicama.<sup>18</sup> U Katičićevoj *Sintaksi* našli smo ove rečenice:

*Ne mogu vam reći kako žalim što odlazite. (Katičić 339)  
Ne znaš ti, majko, kako je teško dijete roditi. (Katičić 339)*

<sup>17</sup> Obilježivači su *qu*-elementi.

<sup>18</sup> Katičić (1986) još, istina, posebno izdvaja i zavisnopoticajne rečenice.

*Pa da vidiš kakva je to kapljica.* (Katičić 339)

*Vidiš kako shvaćaš.* (Katičić 340)

*Jeste li vidjele, moje gospođe, koja je to uještica?* (Katičić 340)

Njima se mogu pridružiti još i ove:

*Znaš onda kako moraš šutjeti!* (Čuić 92)

*Nemate pojma kako ste gadni, kako ste antipatični!* (Cvitan 233)

*Pa, molim vas, sjetite se samo kako izgleda i kako se ponaša!* (Laušić 284)

*Vi ne možete pojmiti kakve su se sve svinjarije stale dešavati!* (Desnica 201)

*Ti najbolje znaš, Jean, kakav je to posao!* (Kušan 70)

*Nemate pojma koliko ste mi obasjali jedno sumorno popodne!* (Cvitan 77)

*Ne možeš zamisliti koliko mi je drag ovaj susret!* (Desnica 218)

*Ne bi vjerovala koliko mi se gadi!* (Novak 119)

Uskličnik koji stoji iza rečenica ove skupine, a kojemu tu po općem pravopisnom pravilu nije mjesto naglašava uskličnu interpretaciju tih rečenica.

Kako su neizravnousklične rečenice morfološki (obilježivači) i strukturno istovjetne s neizravnoupitnim rečenicama, razliku među njima treba tražiti na interpretativnom planu:

*Pitam te kakva je to kapljica.*

*Znam kakva je to kapljica.*

Neizravnoupitne rečenice sadrže uvijek nijansu nesigurnosti, znanje je govornikovo (ne smije se brkati govornika s gramatičkim subjektom) nesigurno, on ne može odrediti istinosnu vrijednost uvedene rečenice. Takve su rečenice afektivno neutralne i nikad ne izražavaju visok stupanj kakvoće ili količine. Naprotiv, neizravnousklične rečenice uvijek su intenzivne, a znanje govornikovo je pozdano i ne ostavlja mjesta nikakvoj nesigurnosti. Usklična se interpretacija pojavljuje redovito uz glagole opazajne i spoznajne semantike (*znati*<sup>19</sup>, *vidjeti*, *zamisliti*, *imati pojma* itd.). Značenje tih glagola podrazumijeva da su rečenice koje su uz njih uvrštene, tj. da je ono što se tim rečenicama priopćava istinito, takvo da se u to ne može sumnjati, pa se onda o tome ne može ni pitati<sup>20</sup>.

<sup>19</sup> Takvi se glagoli nazivaju faktivnima.

<sup>20</sup> Zanimljivo je da se istom kad se zaniječe glagol u nadređenoj rečenici pojavi neizravnoupitna interpretacija:

*Znam koliko si truda u to uložio.* (neizravnousklična)

*Ne znam koliko si truda u to uložio.* (neizravnoupitna).

Istovjetnost se strukturnih ustrojstava upitnih i uskličnih rečenica (kao i korelacijske činjenice i odnosi) može prikazati ovim gramatičkim modelom: ( $[\pm \text{qu}]$ ,  $[\pm \text{QU}]$ , **COMP**, pomicanje elementa *qu-*)<sup>21</sup>. U tom su gramatičkom modelu oba suodnosnika (korelatora), i nadređeni i podređeni, obilježeni istim obilježjem  $[\pm \text{qu}]$ . Nadređeni je suodnosnik element koji ima obilježje  $[\pm \text{qu}]$  i koji nije pomaknut u **COMP** (pravilo o pomicanju *qu-* dakle je neobvezatno), a podređeni je suodnosnik element koji ima obilježje  $[\pm \text{qu}]$  i pomaknut je u **COMP**.

Na strukture proizvedene baznim pravilima<sup>22</sup> i dvama transformacijskima pravilima: *a*) doznačivanje obilježja  $[\pm \text{qu}]$  kategorijama sadržanim u **COMP**-u (to je pravilo obavezatno) i *b*) pomicanje *qu-* (ono je fakultativno) primjenjuju se morfološka i interpretacijska pravila s obzirom na to je li element s obilježjem  $[\pm \text{qu}]$  pomaknut u **COMP**.

Kategorija  $[\pm \text{qu}]$  koja se nalazi u **COMP**-u, a **COMP** ima pritom vrijednost  $[\pm \text{QU}]$  interpretira se kao upitna ili kao usklična sintagma (ako **S** nije uvrštena u nadređenu rečenicu, riječ je o izravno upitnim ili izravno uskličnim rečenicama, a ako je uključena, riječ je o neizravno upitnim ili neizravno uskličnim rečenicama).

Kategorija s obilježjem  $[\pm \text{qu}]$  koja se ne nalazi u **COMP**-u obvezatno je po interpretacijskim pravilima doznačena susjednom **COMP**-u, podređenom ili nadređenom. Ako je kategorija  $[\pm \text{qu}]$  doznačena podređenom **COMP**-u (koji je tada nužno specificiran  $[-\text{QU}]$ ), cjelina se interpretira kao korelacija. Morfološki se ta kategorija ne izražava više kao upitni element nego kao nadređeni suodnosnik.

<sup>21</sup> Gramatički model koji može prikazati strukturnu istovjetnost odnosnih i upitnih rečenica izgradili su J. Bresnan (1970) i N. Chomsky (1971). On se u literaturi navodi kao Bresnan-Chomskyev model. U taj je model J. C. Milner integrirao i suodnosne poredbene (1973) i posljedične strukture (1978), pa je verzija modela kojom se mi ovdje služimo njegova. Milnerova je inovacija to što je obilježje  $[\pm \text{qu}]$  pridruženo i podređenom i nadređenom suodnosniku pa je tako izražena srodnost među njima. Na taj se način nadređeni suodnosnik razlikuje od svih drugih nesuodnosnih i neupitnih obilježivača, a razlika između nadređenog i podređenog suodnosnika osigurana je razlikom njihovih položaja – prvi nije, a drugi jest pomaknut u **COMP**. Kategorijalni simboli kojima je izražen model imaju ova značenja: **COMP** (komplementizator) univerzalni je element uveden u bazu pravilom  $S \rightarrow \text{COMP } S'$ . On označuje skupinu rečeničnih subordinatora (vezničkih, odnosnih, upitnih, suodnosnih), bitno je određen svojim položajem (početak subordinirane rečenice). Sadrži dvovrijedno obilježje  $[\pm \text{QU}]$ , može dakle biti dvostruko određen:  $[\pm \text{QU}]$  kad je riječ o upitnim i uskličnim rečenicama i  $[-\text{QU}]$  kad je riječ o suodnosnim rečenicama. Elementi *qu-* su odnosni, upitni ili suodnosni morfemi pridruženi obilježju  $[\pm \text{qu}]$ . Glasovni sastav tih elemenata različit je u različitim jezicima, ali u svim jezicima oni sintaktički funkcioniraju na isti način.

<sup>22</sup> Bazna pravila su ova:  $S \rightarrow \text{COMP } S'$ ;  $\text{COMP} \rightarrow [\text{kvantiteta}, A'', N'', \text{prijedložna skupina } [\pm \text{QU}]]$ . U kvantitetu je uključen i stupanj. Kvantiteta i stupanj smatraju se dvjema različitim realizacijama istog determinatora (koji se interpretira u kvantitativnim izrazima kad je riječ o imenicama ili u pojmovima intenziteta kad je riječ o pridjevima, prilozima ili glagolima).

S obzirom na prirodu kategorije obilježene [+qu] mogu se dobiti različiti suodnosni tipovi:

1. Ako je ta nadređena kategorija imenska skupina (N<sup>n</sup>) i ako podređeni **COMP** sadrži istovjetnu imensku skupinu, riječ je o relativnim rečenicama.

2. Ako je nadređena kategorija pridjevska skupina (A<sup>n</sup>) ili **kvantiteta** u specifikatoru (odredniku<sup>23</sup>) pridjeva i ako podređeni **COMP** sadrži istovjetnu pridjevsku skupinu ili kvantitetu, riječ je o poredbenim rečenicama.

3. Ako je nadređena kategorija **kvantiteta** sadržana u specifikatoru pridjeva ili imenice ili pridjevske skupine i ne sadrži nijedan leksički element i ako podređeni **COMP** ne sadrži nijednu leksičku kategoriju, riječ je o posljedičnim rečenicama.

Usklični su *qu*- elementi *kakav, koji, što, kolik, koliko* i *kako*. Prikazat ćemo ih pojedinačno, i to s obzirom na narav njihove uporabe (kvantitativna ili intenzivna) i s obzirom na vrstu kategorije koju modificiraju.

### **koliko**

*Koliko* ima dvostruku uporabu: kvantitativnu i intenzivnu. Visok stupanj (intenzivna upotreba) taj kvantifikator označava kad modificira pridjeve<sup>24</sup>:

*Koliko je cinična!* (Šegedin 138)

i glagole:

*Koliko li se odonda izmijenio!* (Desnica 156)

*Koliko se već navrebao pod tim prozorima!* (Marinković 160)

*Koliko sam ti samo posudila!* (Cvitan 138)

*Koliko* ne može intenzivno modificirati načinske priloge: *\*Koliko je ona tiho govorila!*, *\*Koliko on slabo pamti!*

Kvantitativno se *koliko* upotrebljava uz imenice:

*Koliko slasti u osjećaju tih kontrasta!*<sup>25</sup> (Matoš 164)

*Koliko je samo umnih glava ona tako spasila!* (Marinković 256)

*Koliko li nijeme istine na tim licima!* (Desnica 39)

<sup>23</sup> Takvu zamjenu predlaže M.Mihaljević (1992).

<sup>24</sup> Intenzificirati se može predikatni pridjev (kao u našim primjerima), intenzifikacija atributnog pridjeva u najmanju je ruku dvojbena: *?Koliko je on pametan dječak!*

<sup>25</sup> Neke od rečenica koje se navode eliptične su. Eliptične su usklične rečenice iznimno česte.

## što

Što izražava visok stupanj uz pridjeve: *Što je pametna!*<sup>26</sup>, načinske priloge: *Što on slabo pamti!* i glagole:

*Što li se on dao u filozofiranje!* (Desnica 81)

*Što godine učine od čovjeka!* (Cvitan 70)

*Što je volio ovakvu konverzaciju!* (Cvitan 155)

Kvantitativna uporaba (uz imenice) zamjenice *što* prisutna je, čini se još samo u razgovornom jeziku<sup>27</sup>: *Šta*<sup>28</sup> *je tamo bilo ljudi!*, *Šta se vina popilo!*

## kakav

Zamjenički pridjev *kakav* kao *qu*-element u uskličnim rečenicama izražava uvijek samo visok stupanj kakvoće upravne imenice, on dakle uvijek modificira imensku skupinu. Imenska skupina kojoj pripada taj pridjev može zauzimati sve rečenične položaje:

*Kakav li je junak sada bio Tom!* (Twain 129)

*Kakav li je čar i kakvu mutnu duboku snagu onda imala!* (Desnica 128)

*“liti biti”...kakve sve budalaštine mogu ispasti iz riječi!... (Marinković 204)*

Nominativne rečenice s riječju *kakav* češće su eliptične:

*Kakva sramota!* (Cvitan 162)

*Kakva silenost, kakav zlonam, kakva podvala...!* (Laušić 112)

*Hodanje – kakva grozna degradacija čovjeka!* (Cvitan 102)

*Kakve li nepravde!* (Bibl. konk. 524)

nego potpune:

*Kakva je to kazna!* (Šegedin 311)

*Kakav je to prizor bio!* (Kušan 129)

<sup>26</sup> Što može intenzificirati i atributni pridjev: *Što je on pametan dječak!* Nismo našli potvrde za intenzivno *što* uz pridjeve i načinske priloge.

<sup>27</sup> U jeziku starijih pisaca takva je upotreba bila normalna. O tome svjedoče primjeri iz ARJ: *Šta moguće već gospode priko vrata česteć hode...!*, *Šta l' snašica obljudiše!*, *O, šta hrđe i nevolje lince tare!*, *Šta falingi i na tebi ima!* Ali, čini se da se *što* u značenju 'koliko' upotrebljavao i izvan uskličnih rečenica: *Vosak proda i što bude meda. Što je zemlje na četiri strane, ne bojim se nikoga do boga. Što je vojske u Turaka.*

<sup>28</sup> U uskličnoj kvantitativnoj upotrebi zamjenica *što* ima uvijek oblik *šta*.

Eliptična se rečenica uvijek može parafrazirati potpunom rečenicom čiji je subjekt pokazna zamjenica *to*: *Kakva je to sramota!* Ta zamjenica upućuje na označenika (referenta) koji je poznat i govorniku i sugovorniku. Redukcija jednog rečeničnog čvora zbiva se samo u samostalnim uskličnim rečenicama, ne i u zavisnouslykličnim: *\*Ti najbolje znaš, Jean, kakav posao!*

Takve eliptične rečenice nemaju same po sebi nikakvu referencijalnu vrijednost. One ne označuju kakav određen predmet ili pojavu, one samo tom predmetu ili pojavi daju kvalitativnu vrijednost. Sa semantičkoga gledišta u takvim rečenicama valja pretpostaviti implicitnu prisutnost neodređenoga pridjeva s valorizacijskim značenjem, kad on nije (a najčešće nije) leksički ostvaren. Takve su dakle rečenice proizvedene u odredniku pridjeva. Pridjev se uspostavlja interpretacijom. Od konteksta ili situacije (koja je poznata i govorniku i sugovorniku) zavisi hoće li valorizacija biti laudativna ili pejorativna.

Sve što vrijedi za zamjениčki pridjev *kakav* vrijedi i za zamjениčki pridjev *kolik*:

*Kolika elegancija, mirna emocija, koliko najvišeg, velikog i prostog stila!* (Matoš 243)

*Koliku važnost samo pridavaju sebi!* (Šegedin 262)

*Kolike li naopakosti vaše!* (Bibl. konk. 553)

i za pridjevsku zamjenicu *koji*:

*Koje uživanje juriti cestom brže od najplemenitijeg konja, brže od samoga orla!* (Benešić V, 965)

*Koja li je ovo brzina! Ni "Reuter" joj nije "... divio se Longo.* (Marinković 96)

*Zato se valjda na jednom zidnom satu u ovalu iznad brojanika čita turski natpis: Mazšaallah — koje li ljepote!* (Paljetak 19)

Valja naglasiti da pridjevska zamjenica *koji* u uskličnim rečenicama gubi sve semantičke vrijednosti koje ima u upitnim rečenicama, ona dakle u uskličnim rečenicama gubi svoju identifikacijsku razlikovnost, a pojave ili predmeti koji su njome obilježeni obvezatno dobivaju generičku interpretaciju.

## **kako**

*Kako* može biti upotrijebljen samo intenzivno, on naime uvijek izražava samo visok stupanj kakvoće pojave, svojstva ili predmeta. Kvantitativna je uporaba isključena — taj intenzifikator, naime, ne može modificirati imensku skupinu *\*Kako grijeha*. Neodređeni priložni intenzifikator *kako* može modificirati pridjeve:

*Kako je ona pametna!* (Novak 106)

*Glava! Kako velika riječ!* (Peić 245)

*Kako li je samo gust, kako li je, Minja, čudesno urešen naš prijestolni grad!* (Laušić 100)

priloge:

*Kako bih strašno rado to vidjela!* (Cvitan 51)

*Kako je to dobro zamislio!* (Cvitan 92)

*Kako slatko i danas zvone Medicisovi stihovi o mladosti i pramaljeću!*  
(Matoš 169)

i glagole:

*Kako samo zviždi tom svojom pištaljkom!* (Kušan 60)

*Kako li je ostario, kako li je oronuo!* (Desnica 156)

*Kako li je u Glistinim očima porastao!* (Majdak 105)

## li

U uskličnim se rečenicama s *qu*-elementima pojavljuje jako često modalna čestica *li*. Ona fokusira, naglašuje i tako intenzificira riječ iza koje se nalazi. Ta je čestica, zapravo, poziv sugovorniku da podijeli ili ovjeri govornikovu emocionalnu reakciju:

*Kakva li sam progonstva podnio!* (Bibl. konk. 524)

*Kako li se tek radosno umije smijati!* (Laušić 74)

*Koliko li je nježnih nametnika izgubilo u mračnoj dubini Babogretke: oči, usta!* (Peić 173)

Ta čestica čini rečenice jednoznačno uskličnima, najpouzdaniji je signal uskličnosti koje rečenice. Uporaba čestice *li* ne dolazi u obzir u zavisnouslykličnim rečenicama: *\*Ja znam kako li je ona trpjela!*

Modalna čestica *li* i rečenice bez *qu*-elementa čini uskličnima:

*Davno li je to bilo!* (Aralica 263)

*Velike li mudrosti!* (Cvitan 69)

*Smiješnoga li svijeta u kome živimo!* (Novak 156)

*Teško li je bilo opaliti dva puta iz puške!* (Aralica 299)

## takav, tolik, tako, toliko

Sve što je rečeno o kvantifikatorima i intenzifikatorima *koliko*, *kakav*, *kako* u velikoj mjeri vrijedi i za pokazne intenzifikatore *takav* i *tolik* i supstitutivne intenzifikatore *tako* (modalni) i *toliko* (kvantitativni). *Takav* i *tolik* ponašaju se

kao *kakav* i *kolik*, *tako* kao *kako*, a *toliko* kao *koliko* — raspodjela im je naime ista. Osim što izražavaju visok stupanj kakvoće ili količine, ti intenzifikatori imaju i konektivnu ulogu — vežu rečenicu s prethodnom tako da je zamijene (anaforička uloga). Ti elementi ne mogu preuzeti ulogu subordinacijskih veznika u zavisno-uskličnim rečenicama, ali zato mogu poslužiti kao suodnošajna riječ (nadređeni suodnosnik) za zavisnu posljedičnu rečenicu:

*Ah, takvi klasici!* (Novak 142)

*Pomalo sam se zgražao sam nad sobom. Toliko proračunate taktike!* (Novak 166)

*Toliki su željeli taj Staljingrad!* (Čuić 24)

*Buka se tu izgubi. Tako je velik ovaj ženski pejzaž!* (Peić 146)

*Toliko dobar, toliko naivan!...mumljao je svaki put kada je prolazio mimo stola...* (Šegedin 229)

*Pod lipama leži divni starac. Tako daleko od nas! Tako blizu nama!* (Matoš 218)

Mnoge su rečenice za koje nije moguće morfološki utvrditi je li riječ o uskličnima ili upitnima. Međutim, homonimija je ipak manja nego što se pretpostavlja. Tako su rečenice u kojima je kvalitativna imenica<sup>29</sup> jednoznačno usklične: *Kakav idiot!*, *Kakva budala!*, *Kakav užas!* U rečenicama s običnim imenicama uskličnom interpretacijom uspostavlja se pridjev valorizacijskog značenja — *Kakvo vrijeme!* analizira se kao *Kakvo* + *divno/užasno* + *vrijeme!*

Besmisleno je postaviti pitanje koje se odnosi na kvalitativne imenice *\*Koliko je diletanata na ovom svijetu?*, iako su takva pitanja gramatična. Takva se rečenica uvijek interpretira usklično, njome govornik uvijek iskazuje svoje mišljenje.

S pridjevima je nešto teže: teško je naime razvrstati pridjeve po kriteriju afektivnost (valorizacijska vrijednost, pridjevi koji impliciraju uskličnost)/neutralnost. Ni valorizacijski pridjevi ne mogu biti zahvaćeni pitanjem: *\*Koliko/kako/kakvu/koju si izvanrednu utakmicu gledao?*, za razliku od: *Koju si prvotligašku/prijateljsku utakmicu gledao?* Usklična rečenica s valorizacijskim pridjevom posve je normalna: *Kakvu/kako/koju sam izvanrednu utakmicu gledao!*

Pretpostavlja se sastavnica **stupanj** u odredniku pridjeva (Spec A)<sup>30</sup> i glagola (Spec V). Tu sastavnicu zahvaćaju *qu*-elementi i pomiču je u dopunjivač<sup>31</sup> (COMP).

<sup>29</sup> Kvalitativne imenice nemaju vlastite virtualne referencije, dobivaju je tek iz konteksta (jezičnoga ili izvanjezičnoga). Takve imenice kad su predikatno ime ne izražavaju pripadnost ni podređivanje pod viši pojam, one su dakle neklasifikatorne. Takve su imenice k tome uzajamno zamjenjive.

<sup>30</sup> Ne mogu se svi pridjevi kombinirati s leksički specijaliziranim sredstvima za izražavanje stupnja, npr.: *\*To je vrlo/dosta svjetski problem*, ali *On je vrlo/dosta vrijedan student*. Slično je i s glagolima, jedni prihvaćaju stupanjско određenje: *Životni su se uvjeti mnogo/malo promijenili*, a drugi ne prihvaćaju: *\*On je mnogo/malo nastavio raditi*.

<sup>31</sup> M. Mihaljević (1992) za komplementator predlaže zamjenu *dopunjač*. Mislimo da bi bolja zamjena bila imenica napravljena od drugoga nesvršenog lika, dakle *dopunjivač*.



Strukturni paralelizam između imenske i pridjevske skupine omogućuje da se **kvantiteta** i **stupanj** smatraju dvama različitim ostvarenjima istoga određenika (koji se interpretira u kvantitativnim izrazima kad je riječ o imenicama ili u pojmovima intenziteta kad je riječ o pridjevima i priložima. Kod kategorije **stupanj** komplementarna raspodjela usklične i upitne interpretacije nije tako jasna kao kod imenica i pridjeva. Hrvatski se jezik (kao ni engleski ili njemački) ne ponaša kao npr. francuski u vezi s tom kategorijom. Dok se u francuskom jeziku ne može postaviti pitanje koje bi se odnosilo na pridjevski odrednik (u kojem je i stupanj), u hrvatskom su takva pitanja moguća iako nisu uvijek najprirodnija: *Koliko je stara?*, *Koliko je lijepa?*<sup>32</sup>, *Koliko je pametna?*, *Koliko je ta prijetnja ozbiljna?*, *Koliko je ta osoba pouzdana?*, ali: *\*Koliko je ta utakmica bila izvrsna?*, *\*Koliko je trava zelena?* S upitnim prilogom *kako* takve su rečenice posve neprihvatljive: *\*Kako je stara?*, *\*Kako je to pouzdana osoba?* Usklične rečenice s prilogom *koliko* koje se odnose na stupanj još su neprirodnije iako su ovjere: *Koliko je cinična!* (Šegedin 148) — našli smo samo jedan primjer za takvu uporabu — ali: *??Koliko je stara!*, *??Koliko je ta osoba pouzdana!*

Kategorija je **stupnja** u uskličnim rečenicama područje uporabe upitnog priloga *kako* ili upitne zamjenice *što*: *Kako/što je stara!*, *Kako/što je ta osoba pouzdana!*

Kakav je dakle interpretacijski odnos između uskličnih i upitnih rečenica? Riječ je o pojavi da dva morfološki istovjetna sintaktička ustrojstva imaju dvije različite interpretacije. J.C.Milner rješava taj problem tako što uvodi razredbeno obilježje [ $\pm T$ ]<sup>33</sup> koje se pridružuje leksičkim elementima. Rečenica s *qu*-elementom u **COMP**-u bit će interpretirana kao usklična samo ako leksička jedinica obilježena [ $+qu$ ] sadrži obilježje [ $+T$ ], a kao upitna ako leksička jedinica sadrži obilježje [ $-T$ ]. Obilježje [ $\pm T$ ] pridružuje se obilježju [ $\pm QU$ ].

Razlika između upitnih i uskličnih rečenica interpretacijske je naravi, pa je stoga razumljivo da ta razlika počiva na interpretacijskim (semantičkim) pojmovima. Usklične su i upitne rečenice komplementarne, ono što se ne može obuhvatiti pitanjem pripada uskličnosti. Području uskličnosti pripadaju kvalitativne imenice, valorizacijski pridjevi i izrazi visokoga stupnja. Uskličnost, naravno, jest i pragmatička kategorija. Kao pragmatička kategorija ona uvijek podrazumijeva govornika i uvijek upućuje na govornika. Valja razlikovati uskličnost kao intonativno-pragmatičko obilježje koje može pristupiti izjavnim i drugim neizjav-

<sup>32</sup> Pridjevi kao lijep, pametan, nadaren, častan itd. dopuštaju dvostruku interpretaciju: mogu biti interpretirani i kao klasifikatorni (neutralni) i kao neklasifikatorni (afektivni). Oni mogu označivati dakle i objektivna svojstva koja čine opreku s drugim svojstvima i subjektivnu procjenu govornika o kakvoći koje osobe, pojave ili predmeta.

<sup>33</sup> Obilježje [ $\pm T$ ] leksičke je naravi, ono pripada unutarnjim (bitnim) svojstvima imenica i pridjeva. Vrijednost [ $+T$ ] imaju imenice i pridjevi bez vlastite virtualne referencije, a s valorizacijskim značenjem. Određenje tih imenica i pridjeva posvema ovisi o iskazu u kojem se pojavljuju. Takve su imenice i pridjevi neklasifikatorni.

nim rečenicama, pa i svim vrstama složenih (zavisnih i nezavisnih) rečenica od uskličnosti koja ima prepoznatljiva interpretacijska sintaktička obilježja.

## IZVORI

1. Aralica, I. 1982. *Duše robova*, Znanje, Zagreb.
2. Benešić, J. 1986. *Rječnik hrvatskoga književnoga jezika od Preporoda do I.G.Kovačića, sv. IV. i V.* priredio J.Hamm, JAZU, Zagreb.
3. Cvitan, D. 1992. *Ervin i luđaci*, Naklada MD, Zagreb.
4. Čuić, S. 1981. *Orden*, A. Cesarec, Zagreb.
5. Desnica, V. 1988. *Proljeće I. Galeba*, V. Masleša, Sarajevo.
6. Rječnik JAZU, 1959-1962. XVII, Zagreb.
7. Horvat, J. 1984. *Živjeti u Hrvatskoj*, SNL, Zagreb.
8. Katičić, R. 1986. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika (Nacrt za gramatiku)*, JAZU i Globus, Zagreb.
9. Kušan, I. 1986. *Koko u Parizu*, Mladost, Zagreb.
10. Laušić, J. 1982. *Bogumil*, Globus, Zagreb.
11. Majdak, Z. 1984. *Kužiš stari moj*, Znanje, Zagreb.
12. Marinković, R. 1993. *Never more*, Zagreb.
13. Matoš, A.G. 1973. *Sabrana djela V, (Pjesme, Pečalba)*, Zagreb.
14. Novak, S. 1968. *Mirisi, zlato i tamjan*, MH, Zagreb.
15. Paljetak, L. 1992. *Slike s izložbe*, Znanje, Zagreb.
16. Peić, M. 1982. *Izabrana djela*, PSHK, Zagreb.
17. Šegedin, P. 1964. *Osamljenici*, O. Keršovani, Rijeka.
18. Twain, M. 1990. *Pustolovine Toma Sawyera* (preveo I. Kušan), Mladost, Zagreb.
19. *Velika biblijska konkordancija*, 1991. I. KS i Dobra vest, Zagreb i Novi Sad.

LITERATURA

1. Anić, V. Silić, J. 1986. *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, SNL i ŠK, Zagreb.
2. Babajceva, V. V., Maksimov, L. Ju. 1981. *Sovremennyj russkij jazyk*, Moskva.
3. Babić, S., Finka, B., Moguš, M. 1994. *Hrvatski pravopis*, ŠK, Zagreb.
4. Barić, E. i dr. 1990. *Gramatika hrvatskoga književnog jezika*, ŠK, Zagreb.
5. Belošapkova, V.A. 1977. *Sovremennyj russkij jazyk, Sintaksis*, Moskva.
6. Bolinger, D. 1982. *Nondeclaratives from an Intonational Standpoint*, Papers from the parasession on declaratives, Chicago Linguistic Society.
7. Brabec, I., Hraste, M., Živković, S. 1965. *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, ŠK, Zagreb.
8. Bresnan, J. 1970. *On Complementizers, Foundations of Language* 6, 297-321.
9. Chomsky, N. 1973. *Conditions on Transformations*, francuski prijevod *Essais sur la forme et le sens* (1980), Pariz.
10. *Gramatika na suremennija blgarski knižoven ezik* 3, *Sintaksis*, 1983. Sofija.
11. *Gramatika współczesnego języka polskiego, Składnia*, 1984, (ur. Z. Topolińska), Varšava.
12. Katičić, R. 1986. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika (Nacrt za gramatiku)* JAZU i Globus, Zagreb.
13. Maretić, T. 1963. *Gramatika hrvatskog ili srpskog književnog jezika*, Zagreb.
14. Melvinger, J. 1980. *Sintaksa i semantika infinitiva u suvremenom hrvatskom književnom jeziku*. (strojopis) Osijek.
15. Mihaljević, M. 1992. *Kako kada biše Adam plod driva jil ne biše bolan ni se staraše?* *Suvremena lingvistika* 34, 215-228, Zagreb.
16. Milner, J. C. 1973. *Arguments linguistiques*, Paris-Tours.
17. Milner, J.C. 1978. *De la syntaxe à l'interprétation*, Éd. du Seuil, Pariz.
18. *Mluvnice češtiny* 3, *Skladba*, 1987, Academia, Prag.
19. Mrazović, P. Vukadinović, Z. 1990, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Novi Sad.
20. Musić, A. 1908, 1910. *Pitanja u hrvatskom ili srpskom jeziku*, Rad JAZU 172 (101-219) i Rad JAZU 184 (96-235).
21. *Russkaja grammatika II, Sintaksis*, 1980. Nauka, Moskva.
22. Stevanović, M. 1979. *Savremeni srpskohrvatski jezik*, Naučna knjiga, Beograd.
23. Težak, S., Babić S. 1992. *Gramatika hrvatskoga jezika*, ŠK, Zagreb.
24. Vuletić, B. 1976. *Fonetika književnosti*. SNL, Zagreb.

Summary

EXCLAMATIVE SENTENCES INTRODUCED BY INTERROGATIVE WORDS

One must distinguish between exclamation as a pragmatic category and exclamation as a syntactic category as well as between pragmatic and syntactic exclamatives. Syntactically speaking exclamative sentences have syntactic features similar to or identical with the syntactic features of interrogative sentences. Exclamative sentences are distinguished from interrogative sentences by their interpretation as well as their distribution. Exclamation occurs where there is a high degree of quality or quantity. Croatian grammars should include dependent exclamative sentences in the same way as they include dependent interrogative sentences.

Key words: exclamative sentence, interrogative words, exclamation, qu-elements, dependent exclamative sentences

Ključne riječi: usklična rečenica, upitne riječi, uskličnost, qu-elementi, zavisnousklična rečenica